

1975 - KADIN YILI (3): Tiyatroda kadın

Her alandaki gibi Tiyatroda da kadının başarısı çeşitli anlayışlara ve toplumsal baskılara göre değişmiştir

Özdemir Nutku

Tiyatronun gelişim tarihi içinde kadını yazar, yönetmen, sanatçı ve uzman olarak görürüz. Doğal olarak, kadın, toplumdaki gerçek özgürlüğünü ve hukuksal durumunu kazandığı toplumlarda bu sanat alanında da başarılarla ulaşmıştır. Uygarlık ilerledikçe kadının tiyatroya katkısı ve bu alandaki yaratıcılığı daha da artmıştır; günümüzde saymakla bitmeyecek kadın yazar, sanatçı, yönetmen ve uzman yetişmiştir. Her alanda olduğu gibi, tiyatro sanatında da kadının başarısı çeşitli anlayışlara ve toplumsal baskılara göre değişmiştir. Kadının ikinci derece vatandaş sayıldığı dönemlerde, tiyatroya kadına iyi gözle bakılmamış, hep ikinci düzeye atılmış ve bir eşlenice aracı gibi görülmüştür. Ancak insan kafası gelişip hızlı bir ilerleme içine girdiğinde, yasaların yapımcısı olan erkek, kadını yalnızca bir dişi olarak görmenin yanlışlığını anlamış ve ona toplum içindeki hukuksal haklarını tanımıştır. Daha önce direnme gücü olmayan kadın da bundan sonra kendi hakları için savaşmıştır. İşte kadının haklarını ve özgürlüğünü elde etmesinden sonra, başka alanlarda da olduğu gibi, tiyatroya da sesini duyurduğu görülür. Çağımızda, tiyatro sanatı içindeki kadınlardan söz edebilmek için kalın ciltli kitaplar yazmak gerekir. Ben bu yazımda, ancak tiyatro tarihi içindeki atlamaları sağlamış önemli ve ilginç kadınlardan söz edebileceğim.

Tiyatronun kaynağındaki ritüellerden bu yana, kadın zaman zaman tiyatro alanında görülmüş, kaybolmuş, sonra yine ortaya çıkmıştır. Antik Yunan tiyatrosunda rahibelerden kurulu kadınlar korosu gösterilerde yer almış, Antik Roma tiyatrosunda kadın "pantomim" oyuncularına varolmuştur. Orta Çağ'da ve daha sonraları kadın rolleri genç erkekler tarafından oynanmış. Batıda ancak XVII. yüzyıl başlarından itibaren kadınlar da sahneye çıkmaya başlamışlardır. Doğuda kadınların sahneye çıkışı çok daha sonraya rastlar. XVIII. yüzyılın sonun-

da Çin'de, XIX. yüzyılın ortalarında da Japonya'da kadınlar sahneye çıktılar. Bizde ise Türk kadınının sahneye çıkması yasa dışı olarak II. Meşrutiyet'ten sonra, yasal olarak Cumhuriyet'in ilanı sırasında gerçekleşmiştir. Bundan daha sonra söz edeceğim.

Tarih içinde, önemli bir yere çıkmış ilk kadın tiyatro oyuncusu İ. S. VI. yüzyılda yaşamış olan Bizans İmparatoriçesi Theodora'dır. Roma İmparatorluğu'nun devamı sayılan Bizans'ta bir "pantomim" oyuncusu olan Theodora, İmparator Justinyen'in ilgisini çekmiş, zekası ve güzelliği ile İmparatorla evlenmiştir. Theodora, siyasal alanda gösterdiği yetenek yanısıra, tiyatroya gelişmesi için gösterdiği çaba ile de anılır.

İ. S. VII. yüzyılda, Seville'de Isidore ansiklopedik niteliği olan bir kitap yazarak tiyatro yapılarından, oyuncuların-

dan söz ederek Orta Çağ'ın karanlıklarından bize döneme için ışık tutmuş oldu. Bu yüzden, Isidore tiyatro tarihinin en karanlık döneminde bizi aydınlatmış bir kadın yazar olarak önem kazanır.

Ancak tiyatro tarihi açısından hizmeti daha büyük olan bir kadın VIII. yüzyılda Doğu'da görülür. T'ang hanedanlığı Çin Tiyatrosu'nun gelişmesi için önemli bir basamak. İ. S. 712-755 yılları arasında hükümdar olan Ming Huang musiki ve dans gösterilerini seven sert bir yöneticiydi. Lüksten hoşlanmayan, süslü hükümdarlık giysileri yerine, yalın giysileri yeğ tutan bir kimseydi. Bu sert hükümdarın bir gün yüreği yumuşayıverdi. Yang Kuei-fei adlı genç bir kızın güzelliği önünde diyeceğini şaşırıyor, onu elinden tutup tahtının yanına oturttu. Genç kadının en çok sevdiği şey tiyatroydu. Genç

kadının siyah kehribar rengindeki badem gözlerinin etkisinden kurtulamayan İmparator, çalışmalarını tiyatroya yöneltti. Çin tarihindeki ilk tiyatro okulunu kurdu. Sarayının armut bahçesindeki bir yere kurduğu bu okula da "Armut Bahçesi" adını verdi. İmparatorun titiz yönetimi altında, bu okuldan yüzlerce genç yetişti. İmparator Ming Huang da Çin tarihinde "tiyatroya koruyucu meleği" sayıldı. Oysa onu ateşleyen tiyatroyu çok seven bir kadındı.

Tiyatro tarihi içindeki bilinen ilk kadın yazar X. yüzyılda yaşamış olan Saksonyalı rahibe Hrosvitha ya da Roswitha'dır. Hrosvitha, Terentius'un komedya yazdığı örnek olarak altı oyun yazdı. Onun bu oyunları, "moralite" denilen, ahlaksal niteliği olan metinlerdi. Birtakım kavramların insan olarak yansıtıldığı bu oyunlar, çıplak duvarlı, sarı sıvalı bir manastırda, beyaz giymiş rahibelere oynandı.

İlk büyük kadın oyuncu, 1562 ile 1604 yılları arasında yaşamış olan, Isabella Andreini'dir. Padua'da doğan ama bütün güney Avrupa ülkelerini büyüleyen bu aktris hem sanat yeteneği hem de güzelliği ile ozanlara şiir olmuş, adına besteler yapılmış, ünlü resamlara konu olmuş bir kadın sanatçıydı. Büyük ozan Tasso onun için bir şiir yazmış, Borgogni ile Isaac de Ryer coşkun birer şiirle onun sanatını övmüşlerdir. Bu ünlü aktrisin yağlı boya bir tablosu Paris'teki Carnavalet Müzesindedir. Isabella, başarılı bir besteci olan Francesco Andreini'nin eşidir ve yine başarılı bir yazar ve oyuncu olan Giovanni Battista'nın anasıdır.

Bir sonraki yüzyılda, yani XVII. yüzyılda, tiyatro alanında kadınların çoğaldıklarını izleriz. Bunda Rönesans sefesinin olduğu kadar, toplumsal düzende oluşan değişimlerin de büyük rolü olmuştur. Ayrıca, soylu sınıfın "sanat koruyucusu" olmak için birbirleriyle yarışa girmeleri de kadınların tiyatroya yer

İmparatoriçe Theodora, pantomim oyuncusuydu.

(Sayfayı çeviriniz)

XVIII. yüzyıl sonrası tiyatro dünyasından önemli kadımlar: Peg Woffington, Nell Gwyn, Reinhardt'dan Else Heims

almalarını hızlandırmıştır. Bu yüzyılda, tiyatro ile uğraşmış ilginç adlar da vardır. Bunlardan biri Rus Çariçesi II. Katerina'dır. Sayısız sevgilileri, bitmez tükenmez kıyıcılığı arasında zaman bulduca tiyatro oyunları ve küçük operalar yazan Çariçe'nin eserleri tiyatro açısından pek önemli olmamakla birlikte, sık sık saraya çağrılan Diderot gibi bir yazarın övgüsünü kazanıyordu. Çariçe, kendi oyunlarının oynanması için sarayına küçük bir de amfityatro yaptırmıştı. Bu çağda, Çar Aleksis'in kızı Prenses Sophia Romanoff da tiyatro için yaşayan bir kadındır. "Gregori Oyunculuk Okulu"ndan mezun olan Prenses bir dinsel temayı işleyen oyun yazmış, bir de Molière'in Hastalık Hastası komedyasını Rusçaya çevirmiştir. Her iki oyun da özel bir davetli önünde oynanmıştır.

XVII. yüzyılda, çok sayıda kadın izliyoruz tiyatrodada... Bunlardan, kendi çevreleri yönünden ilk çabaları gösterenler arasında Meksikalı Sor Juana Inéz de le Cruz (1651-1695), bugün için de Meksika'nın en ünlü yazarları arasında sayılır. Onu seven halkı arasında o "onuncu esinperi" olarak anılırdı. Okumuş, yetenekli bir yazardı. Bütün Meksika'yı etkilemiş, onu hiçbir din kurumu susturamamıştı. Bir ozan ve oyun yazarı olarak ünü özellikle üç büyük tiyatro oyunuyla çağımızda da

yaşamaktadır. Bu yüzyılın başında, başka bir kadın tiyatro yazarı Fransa'da Madeleine de Scudéry'dir (1607-1701). Aslında roman yazarı olan bayan Scudéry "Ligdamonet Lidias" adlı oyunuyla tiyatro tarihi -

ne geçmiştir. İngiltere'de kadın yazarlar ise Aphra Benn, Susannah Centlivre'dir. Aphra Benn, hayatını oyunları ile kazanan ilk kadın yazardır. Tiyatro tarihi içinde, orta dönemde oyunlar yazan Aphra

Benn'in önemi, bu alanda ekonomik özgürlüğü kazanan "ilk" kadın olmasıdır. On dokuz oyun yazan Susannah Centlivre'in bugün de anımsanabilecek üç oyunu vardır. Belli bir mizahi olan bu kadın yazarın komedyaları ünlü İngiliz oyuncusu Garrick yoluyla uzun bir süre başarıyla sahnede kalmıştır. Daha önemsiz kadın yazarlar arasında Orinda, Mrs. Cockburn, Mrs. Pix gibi adlar da vardır.

Ünlü oyuncu Sarah Bernhardt, 1878'de "Ruy Blas"ta

XVIII. yüzyılda, tiyatro alanında kadın yazarların ve sanatçıların daha çoğaldığını, buna bir de kadın tiyatro yöneticilerinin katıldığını görüyoruz. Buna bir örnek, Almanya'dadır. 1727 yılında, Federika Carolina Neuber Alman dilini konuşan oyunculardan kurulmuş olan tiyatro topluluğunun başına geçmiş ve yaşadığı dönemin etkili bir yazarı ve üniversite öğretim üyesi olan Gotsched ile işbirliği yapmıştı. Böylece, Leipzig Almanya'nın ilk tiyatro merkezi oldu. Neuber'in önemi, onun ilk kez Alman dilindeki tiyatroyu kurmuş olmasından gelir. Önce, küçük dükalık ve prensliklerden kurulu olan yerlerde, İngiliz ve Fransız oyuncuları vardı, Alman dilinde oynayan düzenli bir topluluk yoktu.

Adı Katerina Romanovna olan Prenses Daçkov da bu yüzyılın kadın yazarları arasında ün yapmıştır. Özellikle, Rus kadın yazarları arasında adı geçen Daçkov, daha çok

Türk sahnesinin ilk kadınlarından Kınar Svacıyan ve Afife (Jale) hanım

Romantik akımın bir temsil - cisidir. Bu yüzyılda, pek çok ünlü oyuncu vardır. Bunlar arasında Adrienne Lecouvreur, Matmazel Dumesnil sahne adı ile çalışan Marie - Françoise Marchand, Peg Woffington, Sarah Siddons, Katerina Semyonova en ünlüleridir.

XIX. yüzyıla geldiğimizde, kadın yazarlar, oyuncular, yönetmenler oranında bir değişiklik olur ve kadınlar daha çok sahne üzerinde, büyük aktrisler olarak ün kazanırlar. Kadın yazarlar arasında ilgi çekenlerden biri Polonyalı Gabrielle Zapolska'dır. Ciddi konuları, kendine özgü bir mizahla işleyen "Madam Duliska'nın Ahlak Anlayışı" ile bugün de geçerli olan bir yazardır. Zapolska, Polonya'daki devrimci tiyatronun yazarıydı. Fransa'da "Théâtre Libre" neyse, Zapolska'nın oyunlarını oynattığı tiyatro da öz ve biçim yönünden devrimciliğiyle tanınmış bir tiyatroydu.

Büyük aktrislerden biri Almanya'da Sophie Schröder idi. Onun yalın, gerçeğe (öteki Romantik oyuncuların) daha yakın bir üslubu vardı. Kendi döneminde Alman tiyatrosunun bir numaralı kadın oyuncusuydu. Fransa'da ise çeşitli adlar arasında Sarah Bernhardt'ın ayrı bir yanı vardı. Onun adına oyunlar yazıldı, şiirler yaratıldı. Sahnedeki canlılığı, etki gücü ve coşkunluğu ile üstün yeteneği ölümlüne kadar sürdü. Aynı zamanda bir heykeltıraş olan Sa-

rah Bernhardt, sanki sanatın bütün yeteneklerini kendinde toplamış olan çekimi çok güçlü olan bir sanatçıydı. Aynı yıllarda, Gabrielle Réjane, Jane Hading, Eleonora Duse, Ellen Terry gibi büyük yıldız -

lar yanısıra, birçok da üstün yetenekli aktris ortaya çıktı. Bu yazıda, bunların tümünü tek tek ele almak olanaksızdır. Rusya'da Vera Komissarzhevskaya hem aktris, hem de tiyatro yönetici olarak büyük

1913 tarihli "Süs" dergisinin kapağında, "Balo Kaçakları" operetinden Nazire Sedat hanım

önem taşıyor. Çünkü o aynı zamanda Stanislavski'yi yeliştirenlerden biridir. Ayrıca, tiyatrosunda Meyerhold gibi, tiyatrodaki çığır yaratan yönetmenlere de yer vermiş, onların denemeler yapmasına yardımcı olmuştur.

Çağımızda kadının tiyatrodaki yeri çok daha genişlemiş ve önem kazanmıştır. Bu çağda kadın yazarlar sayıca çok artmıştır. Özellikle, II. Dünya Savaşı'ndan sonra hemen her ülkede başarılı kadın yazarlar ortaya çıkmış, bunun yanısıra kadınlar büyük yönetmenler ve eğitimciler olarak yerlerini almışlardır. 1975 kadın yılında, ünlü Amerikalı kadın yönetmen, oyuncu ve kuramcı Ellen Stewart'ın Tiyatro Günü Bildirisi'ni kaleme alması da bir raslantı değildir. Dünyanın hemen her ülkesinde, kadınlar tiyatrosunun en önemli çalışma alanlarından biri olan yönetmenlikle dünya çapında üne erişmişlerdir. Ayrıca, tiyatro sanatının çeşitli dallarında tanınmış kadın sanatçılar vardır. Dekor, giysi, ışıklandırma alanlarında da kadınlar yerlerini almışlardır.

Yirminci yüzyılda, tiyatro alanında sivrilmiş kadınların listesi önünde elli sayfayı geçmektedir. Yüzerlerce kadın yazar, sahne sanatçısı ve teknisyeni bu listededir; ve bu listedeki adlar yalnızca kendini kabul ettirmiş, üne erişmiş kadın yaratıcıları kapsamaktadır. Bunun dışında da muhakkak bir o kadar kadın yazar ve sanatçı vardır. Yazımı bitirirken ben biraz da Türk Tiyatrosu'nun bu alandaki savaş vermiş, çilekeş kadınlarından söz etmek istiyorum.

Müslüman Türklerde kadının, bilindiği gibi, daha çok kapalı salonlarda ve odalarda değişik bir biçimde tiyatro ile uğraşmışlardır. Bunun için de, eldeki belgeler yetersizdir. Eski belgelerde bu alandan söz ederken kadınlar belirtilmez. Ama padişahların ve paşaların harem dairelerinde seyircileri yalnızca kadınlardan oluşan toplantılarda tiyatro gösterilerine yer verilmiştir. Bunları daha çok yabancı tanıkların gezi notlarından ve özellikle İstanbul'a gelmiş kadın gezginlerin günüklerinden çıkarmaktayız. Harem hayatının tekdüze yaşamını değiştirmek için zaman zaman meddahlar, karagözcüler ve orta oyuncular gösteriler yaparak harem yaşamını renklendirmişlerdir. Ama

(Sayfayı çeviriniz)

bunların dışında, yalnızca harem'in tanıdığı tektük de olsa kadın sanatçılar yetişmiştir. Bunlara iki örnek vereyim. XVIII. yüzyıl sonunda, I. Abdülhamit'in padişahlığı sırasında, padişahın kadınlar için çıkardığı sıkı yasaları bir güldürtü niteliğine getirmek için, 1780 yılında, Rebia Sultan'ın doğumu dolayısıyla, haremdaki kızlar bir gösteri düzenlemişlerdir. Bu gösteride kızlardan bazıları sokakta gezen kadınları, biri de bıyık ve sakal takıp padişahı oynamışlar. Padişahı oynayan kız buyruğa aykırı giyinen uzun yakalı ferace giymiş olan kadının üstüne atlayarak elindeki malkasla kadının yakasını kesmiştir. Bu gösteriyi kafes arkasından sultan hanımlarla birlikte seyreden padişah oyna çok gülmüş, kızlara ih-sanlarda bulunmuştur.

Başka bir kadın tanıktan da XIX. yüzyılın ikinci yarısında bir örnek buluruz. Kırım Savaşı sırasında İstanbul'a gelen bir İngiliz leydisi bir paşanın harem dairesinde gördüğü bir kadın oyuncudan söz eder. Onu, "çok vahşi ve olağanüstü etkisi olan bir kadın" olarak anlatan yabancı tanık, bu kadın oyuncunun usfaca taklitler yaptığını ve hikâyeler anlattığını belirtir. Fazla bir açıklamaya gitmeyen tanığın bu sözlerinden bir kadın meddah-mukallitten söz ettiğini çıkarabiliriz.

Sahneye ilk çıkan müslüman Türk kadını XIX. yüzyılın ikinci yarısında, "Amalia" takma adıyla oynayan bir Kazaskerin kızı olan Kadriye'dir. Sonradan tanındığı için, sahneyi bırakmak zorunda kalmıştır. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi tiyatrolarında sahnedeki kadın oyuncular, Hristiyan azınlıklardan, özellikle Ermenilerden çıkıyordu. İstanbul'da Darülbedayi'nin kurulmasıyla birlikte, Müslüman Türk kadın oyuncuların sahneye çıkmaları zorunluluğu doğmuştur. Bu arada Türk Tiyatrosuna hizmeti geçmiş Ermeni aktrisleri arasında, Türkçeyi iyi konuştuğu söylenen Eliza Binemeciyen, uzun süre Türk tiyatrosunda görev yapmış Kınar Sivacıyan, Sara Manik, Mari Nivart gibi daha birçokları burada anılmaya değer sanatçılardır. Fransa'dan getirilen ünlü kuramcı-yönetmen André Antoine, Darülbedayi'nin kuruluşuyla birlikte Türk kadın sanatçısının sahneye çıkma zorunluluğu üzerinde durmuş ve bunun için de belediyeye bir rapor vermişti. 1918 yılında, bazı Türk

1927'de "Darülbedayi"nin kadın oyuncularını (Ayakta sağdan birinci Bedia Muvahhit, oturanlardan soldan birinci Halide Pişkin

kızları geri bir topluma karşın, yiğitlik gösterip tiyatroya girmişlerdi. Darülbedayi'e kabul olunan bu kadınlar Behire, Memduha, Beyza, Refika ve Afife adlarındaki beş Türk kızdı. Bunlardan Afife (Jale) sahnede oynayan ilk Türk kız oldu. Hüseyin Suat'ın "Yamalar" adlı uyarlamasında, Kadıköy'deki Apollon Tiyatrosu'nun sahnesinde oynama başlandı. Doğal olarak, o dönemdeki dar anlayış içinde polis de yakasını bırakmadı. Afife, kendi döneminde yalnız kalmıştır. Çeşitli sıkıntılara, acılara ve anlayışsızlıklara dayanamayan ve uzun bir süre hastanede tedavi gören Afife, 1941 yılının eylül ayında ölmüştür. Afife'den sonra Fikret Şadı'nın "Millî Sahne"sinde sahneye çıkan Türk kızları arasında Seniye (Tepsi), Mebrure ve Leman adlı kızlar vardır. Ayrıca, İzmit'te Huriye ve Hikmet, Trabzon'da Ruhay adlı kızlar da tiyatroya katılmışlardır.

Atatürk'ün Türk kadınına doğal haklarını geri vermesi üzerine Türk kızlarının sahneye çıkması gittikçe artmıştır. İlk kez İsmail Faik'in "Yeni Sahne"sinde oynanan "Kırık Kalp"te sahnede görülen Şaziye (Moral) aynı oyunda Afife ile birlikte oynamıştır. 1923 yılında, Kemal Film, Halide Edip'in "Ateşten Gömlek" filmi için Türk kızları aramaya başladığında, Bedia (Muvahhit) ile Münire (Ney-

yire Neyir) adlarında iki Türk kız başvurmuşlardır. İstanbul'daki tiyatro yaşamına büyük katkıları olan bu iki büyük aktristen biri Neyyire

Neyyire Neyir hanım Galip B.'le.

genç yaşta ölmüş, Bedia Muvahhit ise bugün de aramızdadır ve sahneyi bırakmamıştır; daha uzun yıllar da aramızda olmasını dileriz.

Bedia Muvahhit'in 1923'ten daha önce sahneye çıktığını burada kaydetmek gerekir. 1919 yılında, sanatçının "Yamalar" oyununda küçük bir rolle çıktığını Kemal Emin'in o tarihteki bir yazısından öğreniriz. Öyleyse, onun sahneye çıkışı 1919, tanınması 1923'tür. 1920 yıllarında bir de, Perihan adlı bir Türk kızının sah-

neye çıktığını yine o tarihte yazılan bir yazıdan öğreniriz. Perihan "Tatlı Sır" da oynamıştır. Ayrıca, 1923 yılında "Balo Kaçakları" operetinde sahneye çıkan Nazire Sedat da bu alandaki öncü kadınlarımızdandır.

Cumhuriyet devrimleri ile birlikte Türk kadını tiyatrosunun her dalında başarılı insanlar yetiştirmiştir. Bugün çok sayıda aktrisimizin yanı sıra, seslerini yurt dışına duyurmuş kadın yazarlarımız vardır. Halide Edip, Fehime Nüzhet, Nudiye Nizamettin, Adalet A. Şaçoğlu, Nezihe Meriç, Nezihe Araz, Sevgi Sanlı, Ülker A. Köksal, vb. gibi yazarlarımız hep Cumhuriyet dönemi içinde yetişmişlerdir. Aynı gelişim opera ve bale dallarında görülür. Opera ses sanatçılarımız adlarını yabancı ülkelerde duyurmuşlar, kısa bir sürede gelişen Türk balesi içinde yabancı ülkelerde başarılarını sürdüren başbalerinler yetişmiştir.

Türk tiyatrosunda kadın konusu, hele dünya tiyatrosunda kadın konusu, bu sayfalar içinde anlatılamayacak kadar geniş bir çalışmayı gerektirir. Ben burada yalnızca "ilk" ve "ilginç" olanlar arasından bir seçim yaptım. Onun için yazımın eksik kaldığının bilincindeyim. Bu yazıyla 1975 kadın yılına küçük bir katkıda bulunmak istedim.

■ ÖZDEMİR NU TKU

